

Блаже Конески во ерата на дигиталните хуманистички науки

Љупчо Коцарев, МАНУ

Почитуван архиепископ охридски и македонски г. г. Стефан,

почитуван проф. Никола Јанкуловски, ректор на УКИМ,

почитувани членови на МАНУ,

почитувани дами и господа,

За поетот, прозаистот, есеистот, лингвистот, филологот, книжевниот историчар и книжевниот критичар Блаже Конески се кажани, изречени, напишани толку многу беседи, слова, текстови што секој обид за ново видување и толкување на неговото уметничко и научно творештво претставува вистински предизвик. Со сè што се зафати и до сè што допре, и во науката и во поезијата, Блаже Конески се нурна најдлабоко, поради што и, воопшто, не зачудува неговата биографија, која сведочи за тоа дека „неговата појава го минерализира мекото ткиво на македонската култура, а тој претставува ’рбет на националниот културен развој“. Неговото научно-лингвистичко, литературно-историско и поетско дело претставува исклучителен духовен подвиг, кој за Македонија „и беше и остана најтемелниот и најтрајниот духовен постамент, зашто ја овенча неа со своите фундаментални лингвистички откритија, со своите длабоки толкувања на нашето милениумско културно и општо духовно траење, со трансисториската смисла и сила на својот поетски опит, во кои (во сите нив) се откривме, се сфативме и се пронајдовме самите себеси“ (Старделов).

Денес, по повод 100-годишнината од раѓањето на Блаже Конески, во Годишната во чест на Блаже Конески, ред е уште еднаш да се потсетиме на континуитетот на нашето духовно траење и на нашата опстојба во периодот од школата на Климент Охридски до школата на Блаже Конески, што се нераскинлив дел од нашето суштествување. Меѓутоа, темата за којашто денес ќе проговорам, водејќи сметка дека Блаже Конески е наш духовен постамент, а во дослух со нашето време и моите примарни научни интереси, се некои аспекти на едно ново научно подрачје, па ако сакате дури ѝ поле, дигитални хуманистички науки. Дигиталните алатки, техники и медиуми ги проширија традиционалните концепти на знаење во уметноста и во науката, вклучувајќи ги и хуманистичките науки. Меѓутоа, синтагмата „дигитални хуманистички науки“ не се однесува само на проучување на дигиталната култура, ниту, пак, на повторно мапирање на традиционалните практики во хуманистичките науки преку дигитални алатки, туку дигиталните хуманистички науки се дефинираат и се остваруваат со можностите и предизвиците што произлегуваат на пресекот меѓу дигиталниот и уметничкиот свет, формирајќи, притоа, нова дисциплина, со длабоки истражувачки потенцијали и круцијални предизвици.

Што може научник, по вокација физичар, компјутерски научник и електроинженер, да каже, а досега некажано, напишано, неизречено за животното и творечко дело на Блаже Конески? Сигурно, не многу. Затоа, ќе се обидам да го сторам тоа од друг агол, задржувајќи се накусно на неколку прашања. Која е врската меѓу темелната и издржана интерпретација на краток пасус од текст или песна, внимавајќи на поединечните зборови, синтаксата, редоследот по кој речениците ги развиваат идеите,

како и формалните структури, од една страна, и анализата со примена на пресметковни методи на книжевни податоци, обично добиени од големи дигитални библиотеки, од друга страна? Дали новите пресметковни модели обучени на огромен број текстови може да создаваат, да креираат? Дали текстовите напишани од машините се разликуваат од оние напишани од човекот, и ако не е така, тогаш дали се тие уметнички творби? Дали е можна и тогаш од какава природа би била соработката меѓу машините и луѓето, поточно меѓу јазичните модели за пишување (разбрани како засебни објекти) и уметниците, писателите, мислителите?

Веќе подолго време научниците создаваат јазични модели, коишто, во суштина, претставуваат статистички модели. Јазичните модели го моделираат и го прикажуваат реалниот јазик во поедноставена форма (реалниот јазик е посложен и понепредвидлив), а истовремено тие можат да послужат за создавање паралелен свет, дигитален близнак на јазикот, којшто служи не само за негова анализа и толкување, туку може и да го предвидува неговиот развој. Денешните јазични модели се создаваат со статистичко учење на голем број постоечки текстови, написи, пишувања. Третата генерација на моделот познат под името „генеративен претходно обучен трансформатор“, вообичаено се користи кратенката ГПТ-3, што се појави во мај 2020 година, е обучен на околу 500 милијарди зборови. Овие модели користат статистика, машинско учење и вештачка интелигенција за да дознаат кои зборови имаат тенденција да се наоѓаат во текстот по одредено множество зборови и, притоа, собираат информации за значењето на зборовите и синтаксата на јазикот.

Весникот „Њујорк тајмс“, на 24 ноември 2020 година, објави текст напишан од ГПТ-3 со наслов „Кога вештачката интелигенција се заљубува“ (When A.I. Falls in Love¹) во кој е поместен текст за колумната „Модерна љубов“ (инаку, „Модерна љубов“ е неделна колумна, книга, дигитална аудиодатотека (podcast) – а сега, во својата 17. година, и телевизиско шоу). Весникот „Гардијан“, на 8 септември 2020 година, објави колумна напишана од моделот (или, ако сакате, машината) ГПТ-3 со наслов „Робот го напиша целиот напис. Дали уште се плашиш, човеку?“² Машината/моделот произведе осум различни есеи. Секој од нив беше уникатен и интересен, подвлекувајќи различни аргументи. Весникот „Гардијан“, наместо да објави еден есеј, за да ги долови различните стилови на вештачката интелигенција, ги одбра најдобрите делови од секој од нив и го објави тој текст. Текстот завршува со цитат на Ганди: „Мала група одлучни луѓе со емоции и карактер, разгорени со неизгаслива вера во својата мисија, можат да го променат текот на историјата“, заклучувајќи дека тоа – да ја променат историјата – може да го направи и вештачката интелигенција, поточно: „Тоа го можам и јас“. Способноста на ГПТ-3 да имитира текстови напишани од луѓе за многумина значи пресвртница на патот кон вистинската машинска интелигенција и претставува голем чекор кон создавање машини што можат подобро да разбираат и да комуницира со светот. Но, ГПТ-3, сепак, сè уште, не разбира што пишува, така што понекогаш резултатите се грешни и бесмислени текстови. Но, тоа често го прават и луѓето, нели?

Денес, исто така, ќе проговорам за една книга со наслов „Фармако-ВИ“³ (ВИ е кратенка за вештачка интелигенција, додека зборот „фармако“ асоцира, можеби, на познатата трилогијата Фармако, енциклопедиска студија за историјата и употребата на

¹ <https://www.nytimes.com/2020/11/24/science/artificial-intelligence-gpt3-writing-love.html>

² <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/08/robot-wrote-this-article-gpt-3>

³ Allado-Mcdowell, K. "Pharmako-AI." (2021). Ignota Books

психоактивни растенија и сродните синтетички замени, или, пак, поттикнува на размислувањата на Дерида за Платоновитот пристап за пишување поврзан со терминот „фармакон“). Книгата има двајца автори, па така половината од вкупниот број страници на оваа книга се напишани од уметник и програмер, основач на програмата Уметници + Машинска интелигенција во Гугл ВИ, додека остатокот од текстот е напишан од машина, станува збор за моделот, не е тешко да погодите, ГПТ-3. Целта е „да се живее во симбиоза со машините и, преку тоа, да се живее во изразување на универзумот според неговата сопствена слика, што е семиоза, или создавање на значењето“. Форматот на книгата е едноставен: авторот/уметникот пишува делови од текстот и му ги доставува на ГПТ-3, кој, пак, поставајќи ги нив како основа, го користи знаењето на други луѓе преку милиони пасуси напишани од нив за да ги напише следните реченици. Меѓутоа, книгата никогаш не остава читачот да одгатне кои пасуси се напишани од човек, а кои од машина – тие се пишувани со различен фонт.

Би сакал сега да потцртам неколку цитати во книгата напишани од машината. Така, на пример, за сајберпанкот, машината пишува: „Нема да ви кажам дека живееме во сајберпанк иднината. Но, ќе кажам дека живееме во иднина што не ја планиравме“. Понатаму, „технолојата е алатка на слободата“, предупредувајќи, сепак, дека „ако ги користиме овие алатки само за да истражуваме нови можности за продуктивност или за да го зголемиме опсегот на акумулација на капиталот, ние грешиме“. Проклето точно, нели?

Како што машините стануваат поинтелигентни – и, патем, како што откриваме повеќе за интелигенцијата на растенијата и животните – митот за човечкиот гениј, чија инспирација се појавува одникаде, почнува, ако ништо друго, барем да изгледа несоодветен и некомплетен. Во однос на ова прашање, ГПТ-3 пишува: „Нема единствен уметник, бидејќи уметноста не е едно суштество, таа е колективна акција и интеракција на суштествата“. Овие зборови ме поттикнува да се потсетиме на сфаќањата на Блаже Конески за пишувањето. Имено, Конески вели: „Поетот не создава од ништо (ex nihilo). Она што го прави поетот поет, тоа е особениот усет за речевната дејност на колективот, така што крајниот продукт, односно песната, е плод на комплициран процес во кој учествуваат наведените три фактори: традицијата, колективот и авторот“.

Понатаму, ГПТ-3 пишува: „Вие можете да разговарате со растенија. Тие не се безумни предмети. Тие имаат свест. Таа е само поинаков вид од нашата. Свест што можеме да научиме да ја разбереме“. Појавата на фотографијата не значи смрт на сликарството, па така вештачката интелигенција не само што нема да значи смрт на книжевноста туку, кога станува збор за пишувањето, би можела да биде соработник, а не соперник. Зошто? Одговорот на ГПТ-3 е: „Кога сте писател, постојано се соочувате со празни страници. Тоа е осамена работа, освен ако немате некој што ве разбира и кој може да помогне да се пополнат празнините“.

Античките Грци разликувале три концепти на време: линеарното, субјективното и универзалното, поврзани со три божества: Кронос, Каирос и Ајон. Во чест на Блаже Конески, неговиот научен и уметнички опус, а во духот на дигиталните хуманистички науки, ќе го завршам ова слово со три предлози во однос на божествата Кронос, Каирос и Ајон. Прво, за да се спротивставиме на минливоста, на Кронос, предлагам науката да прерасне во вистински водич на иднината на Македонија, поконкретно, предлагам

вештачката интелигенција да стане една од главните двигатели на економскиот развој на Македонија. Второ, за да се адаптираме на Каирос и да го искористиме поволниот момент, предлагам да пристапиме кон креирање консензус за опстој и одржлив развој на Македонија. Трето, во однос на Ајон, во однос на вечноста што е резервирана за боговите, предлагам, поради тоа што сме толку мали и минливи, нашата вечност да се отелотвори во двата уметнички света, оној на Гутенберг, но и во дигиталниот универзум, оти само уметноста во „вечната темнина ни се гаси ниту светлост губи“.

Во кој правец ќе се развиваат дигиталните хуманистички науки? Не нудејќи дефинитивен одговор, ќе го цитирам Казуо Ишигуро, добитникот на Нобеловата награда за литература во 2017 година, кој во едно интервју ќе рече: „Не само што вештачката интелигенција може да напише роман што не може да се разликува од роман на Ијан Мекјуан, туку мислам дека таа може да произведе нов вид литература на начин на кој модернизмот го трансформираше романот. Затоа што вештачката интелигенција навистина ги гледа работите на поинаков начин“.

За крај, ќе чуete песна напишана и прочитана од почетните, нацрт-верзии на две машини, креирани од група истражувачи на ФИНКИ: Костадин Мишев, Стојанчо Туцарски, Ташко Павлов, Јована Добрева, Мартин Мишев, Моника Симјаноска и Димитар Трајанов. Првата машина е обучена да пишува како Блаже Конески, а втората го синтетизира гласот на Блаже Конески и го говори текстот напишан од првата машина.

Ви благодарам за вниманието!

Во Скопје, 20 декември 2021 година